

Impeeriumi ideoloogia etnograafia keelde tõlkimise probleemist¹

Ljubov Kisseljova

Teesid: Artiklis käsitletakse probleemi, kuidas Vene Geograafiaseltsi vaated, mis põhinesid Karl Ernst von Baeri etnograafilisel programmil, realiseerusid populaarses ja teaduslikus diskursuses, ning millist osa etendab etnograafilistes kirjeldustes poliitiline faktor. Mitmeköitelise teose „Maaliline Venemaa“ Baltikumi käsitleva teise köite teise osa näitel analüüsitakse impeeriumi ideoloogia peamiste postulaatide mõju piirkonna ajaloo ning põlisrahvaste kuvandi konstrueerimisele. Näidatakse, et autorid püüavad tõestada, nagu oleks piirkonna põhiprobleem Balti erikord, et kohalik elanikkond vihkab sakslasi ja vaatab lootusega Vene võimu poole. Selline tendents sobis täiesti Vene 1860.–1870. aastate hoiakutega Balti küsimuses. Põhijäreldus on, et populaarne diskursus tingib etnograafilise käsitluse lihtsustamise ning ideologiseerimise.

DOI: 10.7592/methis.v20i25.16571

Märksõnad: teaduslik ja populaarne etnograafia, impeeriumi ideoloogia, eestlased, lätlased, vana ja uus ajalugu

Metodoloogilised lähtekohad

Kui uurimuses räägitakse niisugustest üldistest küsimustest nagu impeeriumi ideoloogia ja praktika ühel või teisel ajalooperioodil, tuleb selgelt määratleda prisma, mille abil neid küsimusi vaatlama hakatakse. Käesolevas artiklis ei puudutata impeeriumi ideoloogia evolutsiooni küsimusi, mis on viimastel kümnenditel olnud üheks uurijadiskursuse keskseks probleemiks. Nende käsitluste kontsentreeritud kirjelduse leiame Karsten Brüggemanni saksakeelse monograafia „Impeeriumi valgus ja õhk. Vene ülemvõimu legitimeerimise- ja representatsioonistrateegiad Läänemere provintsidel 19. sajandil ja 20. sajandi alguses“ peatükis „Impeeriumi visioonid“ (Brüggemann 2018, 30–33),² mis on ühtaegu sellesama poliitilis-

1 Artikli valmimist on toetanud Haridus- ja Teadusministeeriumi institutsionaalne uurimisgrant „Tõlkeideoloogia ja ideoloogia tõlkimine: kultuuridünaamika mehhanismid Eestis vene ja nõukogude võimu tingimustes 19.–20. sajandil / Ideology of Translation and Translation of Ideology: Mechanisms of Cultural Dynamics under the Russian Empire and Soviet Power in Estonia in the 19th – 20th Centuries“ (IUT34-30).”.

2 Brüggemann tugineb eeskätt Mark Bassini ning Jürgen Osterhammeli töödele, ehkki muidugi peab silmas ka muid teoseid, sh minu jaoks olulist Larry Wolffi raamatut (Wolff 1996). Mina aga, lähtudes oma töös püstitatud ülesandest, vaatlén eeskätt töid, mis puudutavad impeeriumi ametliku ideoloogia kõige üldisemat analüüsi. Triaad „õigeusk – ivalitsus – rahvuslus“, sõnastatuna 1830. aastate algul, jäi aktuaalseks impeeriumi lõpuni, vaatamata kõigile poliitika, sh rahvuspoliitika muutustele, mida kirjeldab Brüggemann. Aleksei

kultuurilise ruumi kapitaalsetks läbivalgustuseks, millele on pühendatud ka käesolev lühiuurimus. Brüggemann on loonud entsüklopeedilise suurteose, milles ta hõlmab peaaegu kõiki selle territooriumi olme ja tajumise aspekte 18. sajandi lõpust kuni impeeriumi lõpuni ja isegi sealt edasi, hõlmates ka „uut impeeriumi“ – Nõukogude Liitu. Siinjuures on oluline, et ta vaatleb neid probleeme kui teksti („vene kultuuri balti tekst“, vt lk 33) ning eristab kultuurpoliitilist reaalsust ja selle kehasust kaasaegsete teadvuses või kõige erinevamate žanride kirjeldavates tekstides. Jagan täielikult autori seisukohta:

Selle töö metodoloogiline fookus paikneb uuema kultuuriloo postulaatidel, keskendudes, erinevalt sotsiaalajaloost, ühiskondliku reaalsuse tajumise ning selgitamise subjektiivsele perspektiivile. Me ei taha näidata, kuidas see oli, vaid kuidas seda tajuti, kirjeldati, interpreteeriti, lühidalt: sõnades [...] väljendati. (Brüggemann 218, 35)³

Käesolev käsitus on palju ahtam ning puudutab kõigest ühte, olgugi olulist väljannet – „Северо-Западные окраины России. Прибалтийский край“ („Venemaa loodeosa ääremaad. Baltikum“, 1883) etnograafilisest seeriast „Живописная Россия“ („Maaliline Venemaa“, järgnevalt lühendatult MV), mida on puudutanud ka Brüggemann peatükis „Kohavaatluslikud kirjeldused ja etnograafilised uurimused“, asetades selle 19. sajandi etnograafiliste publikatsioonide laialdasse konteksti (Brüggemann 2018, 149–181). Mind ei huvita niivõrd kontekst ja üldine paradigma, millesse see asetub, kui teksti immanentne analüüs sellest aspektist, kuidas on autorid toime tulnud teadusliku ning populaarse diskursuse dilemmaga, kuidas on neil õnnestunud ületada Aleksander II ja Aleksander III ajastute piiri ideoloogilis-

---

Miller vaatleb oma artiklis rahvuse mõiste transformeerumist 18. sajandi algusest kuni Krimmi sõjani, näidates, kuidas Vene impeeriumi kontekstis muutus rahvuse ja impeeriumi mõistete vastastikune suhe, kuigi kogu selle aja jooksul ideoloogia väljatöötajad ei käsitlenud neid „kui vastastikku üksteist välistavaid“ (Miller 2010, 61). Käesolevas artiklis pole aga oluline niivõrd impeeriumi ideoloogia evolutsioon, kui võrd selle tuum. Nimelt seetõttu on minu peaarhitekt Andrei Zorini põhjapaneval teosel (2001), mida jätkavad Aleksei Miller (2009) ning teised suurepärase kogumiku (Defining Self 2009) autorid, aga samuti kollektiivsete monograafiate „Imperium inter pares“ (Vulpus 2010; Aust 2010) ning „Понятия о России“ (Mõisted Venemaast 2012) autorid.

3 Sõndan meenutada, et analoogilistelt seisukohtadelt lähtus ka minu raamat „Eesti-vene kultuuriruum“, mille pealkirjas juba rõhutatakse ruumi kontsepti, ja autori järelsõnas öeldakse, et „raamatu metodoloogiliseks aluseks on teksti, kultuuriruumi, „piiri“ kategooriate, „oma“ ja „võõra“ semiootiline kontseptsioon; on kasutatud ka tänapäevast impeeriumiuuringute, „ideoloogilise geograafia“, mentaalse kartograafia ja rahvusliku diskursuse instrumentaariumi, rääkimata ajaloolis-kontekstuaalselt tekstianalüüsi meetodist“ (Kisseljova 2017, 336). Parafraseerides Brüggemanni formuleeringut, võib öelda, et raamatus (nagu ka käesolevas artiklis) pole juttu mitte sellest, „kuidas see oli“, vaid „kuidas seda tajuti, kirjeldati, interpreteeriti tekstis“.

poliitilised vastuolud. Peatahelepanu on selle väheuuritud väljaande ajalool, selle pragmaatikal ja allikatel.

Poliitika ning etnograafia

Enne kui väljaannet analüüsima hakata, tuleb astuda mõni samm tagasi, selle teadusseltsi alguse juurde, mis pidi saama väljaande patrooniks, kuid viimaks ikkagi ei saanud. Kuid üldised põhimõtted, mis olid Karl Ernst von Baeri poolt paika pandud Vene Geograafiaseltsi (järgnevalt VGS) etnograafiaosakonna asutamisel, ei olnud oma aktuaalsust kaotanud ka MV jaoks. Baeri kõnet „Etnograafilistest uuringutest üldiselt ja Venemaal eriti“ VGSi koosolekul 6. jaanuaril 1846 on palju analüüsitud (Tokarev 1966; Knight 2009, 117–120; Tammiksaar 2009, 144–147; Brüggemann 2018, 153–154, jt), siiski tuleb meil tagasi pöörduda selle ühe aspekti juurde. Baer eeldas, et etnograafia kui teadus rahvast peab näitama teed riigi sisepoliitika kujundamisel, ning rõhutas, et poliitikud peavad tuginema teadlaste uuringutele, mitte teadlased ei pea alluma poliitikutele:

Poliitika on riikide tegeliku ajaloo loomise või suunamise kunst. Kuid kogemus õpetab, et see kunst, isegi parimate kavatsuste korral, toodab sama palju halba kui head, mitte ainult üksikisikutele, vaid ka tervetele rahvastele. Seega, isegi mööndes, et administraatorid taotleavad oma maale ainult head,⁴ on siiski ilmselge, et nad peavad oma tegevust rajama positiivsetele, selgetele alustele ning leidma teaduslikke põhjendusi oma kunstlikele operatsioonidele. (Baer 1846, 104)

Ta väljendas sügavaid mõtteid traditsioonilise kultuuri olemusest, mis põhineb tavadel ja iseorganiseerumisel, hoiatades administratiivse sekkumise eest lihtrahva kultuuri (traditsioonilise kultuuri ja tsivilisatsiooni vastastikuse toime küsimused olid ka MV jaoks olulised), eeldades, et tsivilisaatorite „head kavatsused“ viivad vastupidiste tulemusteni:

Rahvuslikud suhted ja olme ei saa kiiresti muutuda, lõhkumata samas rahva elujõudu, aga ühtlasi peab elu riigis, samuti kui mis tahes elusorganismi areng, toimuma järjepidevalt. Kui me hakkaksime taime stimuleerima enneaegsele viljumisele, siis me kas tapaksime ta või vähemalt rikuksime ära. Sedasama tuleks öelda ka rahvaste arengu kohta. (Baer 1846, 108)⁵

---

4 Teises kohas on ta selgelt formuleerinud, et poliitiline taotlus tuleneb „tumedast tundest“ (Baer 1846, 98; vrd ka lk 104).

5 Hiljem ignoreerisid seda printsiipi NSVLi sotsialismiehitajad, kes lõhkusid traditsioonilise talupojakultuuri

Kogenud loodusteadlase arvates peab teadus hoiatama üleoleva suhtumise eest rahvuskultuuri: „meie suhtumine teiste ühiskonnaellu, kahjuks, lähtub liiga kergesti ainuüksi tunnetest, kuni me pole võimelised kujundama teaduspõhist arvamust“ (Baer 1846, 98; autori rõhtus). Samas aga kirjutab ta sellest, et moderniseerimise ajastul muutub rahva eluviis kiiresti (108), seepärast peavad etnograafilised uuringud saama prioriteetseteks, muidu riskivad poliitikud ning ühiskond tervikuna jääda ilma vajalikest juhistest rahva elu õigeks mõistmiseks.

Seega, püstitades etnograafia ette niihästi riiklikke kui puhtteaduslikke eesmärgi („koostada praeguse Venemaa rahvastiku täielik etnograafiline kirjeldus“ – lk 93), teostas Baer nii-öelda tagasitõlke – „tõlkides“ etnograafia keele poliitika keelde ning allutades viimase esimesele.⁶ Iseküsimus on, kuidas suvatses riik teadlaste uurimusi kasutada.⁷

Venemaa Geograafiaseltsi Toimetised, ajakiri „Живая старина“ („Elav igiaeg“) jt puhtteaduslikud väljaanded hakkasid agaralt avaldama uusi materjale eri rahvaste elust, kuna VGSi etnograafiline programm nägi ette Vene impeeriumi kõigi, nii suurte kui väikeste rahvaste uurimist, ning mida eksootilisem ja keskusest kaugemal rahvus oli, seda enam oli tal šansse sattuda esmajärjekorras uurijate vaatevälja. Kuid paralleelselt teaduslike väljaannetega hakkasid tekkima populaarsed üllitised „lastele ja rahvale“, mida sageli koostati valitsuse tellimuse alusel, mille sihiks polnud mitte ainult levitada laiades lugejahulkades teadmisi rahvaelu kohta, vaid ka kasvatada oma lugejaid teatud (valitsussõbralikus) suunas (vt Brüggemann 2006; Leskinen 2004, 2010; Brüggemann 2018). Käesolevas artiklis võtan vaatluse alla teist tüüpi väljaande, mis seab eesmärgiks maksimaalse distantseerumise poliitikast ning ideoloogiast. See juhtum on seda huvipakkuvam, et autoritel ei õnnestunudki püstitatud eesmärki saavutada.

„Maaliline Venemaa“ kui projekt. Baltikumi kõide

Kõne all on niisiis mitmekõiteline populaarteaduslik väljaanne „Живописная Россия. Отечество наше в его земельном, историческом, племенном, экономи-

---

veendumusest, et edu on võimalik saavutada vaid kiirendatud meetoditega. Uurijad on veenvalt näidanud, millest traagiliste tagajärgedeni majanduses (rääkimata muudest elualadest) see viis (Werth 1992).

6 Just seepärast on vaid osaliselt tõene Regina Bendixi ja Barbro Kleini esitatud väide „Etnograafia (etnoloogia) kui kultuuri, ühiskonda ja rahvast (rahvaid) uuriv teadusharu on alati olnud seotud ideoloogia ja poliitikaga“ (vt Jääts ja Metslaid 2018, 118) ning vajab iga kord konkreetset täpsustamist.

7 Siinkohal jääb lahtiseks küsimus, kuid võrd saab Baeri seostada Vene luureteenistusega (vt selle kohta Postimees 2010).

ческом и бытовом значении“ („Maaliline Venemaa. Meie kodumaa oma maastikulises, ajaloolises, rahvuslikus, majanduslikus ning tavaelu tähenduses“). See oli laiahaardeline eraprojekt, mis polnud seotud riikliku tellimusega. Idee autor oli üks Venemaa 19. sajandi teise poole suurimaid kirjastajaid Maurycy Bolestaw Wolff (1825–1883). Wolff oli väljapaistev kirjastaja-ettevõtja, kes võis endale lubada hiigelsuurt ja väga kallist, 12 köitest koosnevat väljaannet (21 osa, milles oli peaaegu 7000 lk ning ligi 4000 illustratsiooni – vt Ajalugu 1901, 308); lõplikud kulud ulatusid 550 000 rublani. Eeltöid alustati 1872, esimene köide ilmus 1881. aastal, viimane 1901,

ja Wolff ise ei näinudki oma „kalli lapsukese“⁸ lõpetamist, nagu ta „Maalilist Venemaad“ nimetas; väljaande lõpetasid tema pojad Aleksander ja Ludwik Wolff (306).

Uurijad on „Maalilist Venemaad“ vähe käsitlenud.⁹ Kõik andmed selle väljaande kohta, mis korduvad bibliograafilistes käsiraamatutes, tuginevad (sageli viiteta) kolmele allikale: väljaandja eessõna (Wolff 1881), kokkuvõtlik artikkel „...Maalilise Venemaa“ ajalugu“ (Ajalugu 1901) ning Zygmunt Librowiczi (1855–1918) mälestused Wolffist „Nelikümmend aastat raamatu teenistuses“ (Librowicz 1916). Eeldame, et kaks viimast kuuluvad samale autorile, kes kogu väljaande jooksul oli selle sekretäriks ning oli asjade käiguga kõige paremini kursis.¹⁰

8 „[...] meie töö ei ole ainult suuri vahendeid käsutava kirjastaja suurprojekt, vaid kallis lapsuke, kellega me oleme kokku kasvanud, keda oleme harjunud poputama ja hellitama, säästmata selleks ei hoolt ega vaeva“ (Wolff 1880, VII).

9 Lühidalt on sellest räägitud populaarses raamatus Pjotr Semjonov-Tjan-Šanskist, kusjuures väljaandja nimi on vigane (Aldan-Semyonov 1965, 237–240). Karsten Brüggeman ei puudutanud väljaande ajalugu, teda huvitas piirkonna ajaloo ning põlisrahvaste käsituslaad ja suhtumine baltisaksa elanikkonda.

10 Nähtavasti kirjutas Librowicz paljuski mälu järgi, seetõttu esinevad tal mõnikord väiksemad ebatäpsused (nt ilmus MV esimene osa 1881., mitte 1879. aastal, nagu ta väidab, jmt). Kokkuvõtliku artikli ning mälestuste tekstides on ulatuslikke sarnasusi ja kokkulangevusi.

Eelteates MV väljaandmisest (seda korrati esimeste köidete pehmel sisekaanel ning hiljem sõnastati Librowiczki poolt ümber kokkuvõtvas artiklis) kirjutab Wolff, et hiigeltöö eesmärk on „anda rida tõepäraseid [s.t teaduslikult tõeseid – L. K.], igaühele kunstiliselt arusaadavaid pilte meie kodumaast, unustamata ka tema minevikku”.¹¹ Ta pidas MVd teaduslikuks väljaandeks (info tõepärasuse mõttes), kuid vastandas seda materjali esituse poolest teadlikult teadustöödele (mis olid kuivad ja laiale lugejaskonnale arusaamatud). Just seepärast polnud projekti kaasatud ainult spetsialistid – geograafid, ajaloolased, etnograafid, nagu Ivan Zabelin, Sergei Maksimov, Nikolai Kostomarov, Grigori Potanin, Panteleimon Kuliš, Vassili Radlov jpt, vaid ka kirjanikud Vassili Nemirovitš-Dantšenko, Pavel Melnikov-Petšerski, Pjotr Boborõkin jt. Kvaliteeditagatiseks pidi olema toimetaja Pjotr Semjonovi (hilisem Tjan-Šanski) nimi, kes esines ka autorina. Väljaanne järgis VGSi etnograafilist programmi, mis oli esitatud Karl Ernst von Baeri ja Nikolai Nadeždini artiklites ning seltsi põhikirjas (Baer 1846; Nadezhdin 1847; Põhikiri 1850). Kuid köited kukusid välja ebaühtlased, sest kõigi regioonide jaoks ei õnnestunud värvata kõrgema klassi spetsialiste. Nagu selgub kokkuvõtlikust artiklist, ei ilmunud ka kõik köited Semjonovi järelevalve all, vaid ainult Põhja-Venemaa, Leedu, Valgevene, Poola kuningriigi, Kaukaasia ja Lääne-Siberi köited (Ajalugu 1901, 306).

Materjalide autorid ei olnud alati vastavas köites otseselt nimetatud. Just nii juhtuski teise köite teise, Baltikumile, seega Eestile pühendatud osaga. Esimese köite teise osa pehme kaane siseküljel leiduvas reklaamis teatati, et Balti kubermangude kirjelduse koostab I. V. Šelgunov koostöös kohalike uurijatega, juba teise köite reklaamis oli Šelgunovi nimi kadunud.¹² Teise köite teine osa ilmuski anonüümselt, „kohalike spetsialistide”¹³ nimesid loetlemata. See oli ilmselge kompilatsioon¹⁴ ja köitega tutvumine võimaldab tuvastada mõned autorite kasutatud allikad. MV Baltikumi köite koostamise ajaks oli selle regiooni kohta juba ilmunud arvukalt olulisi materjale. Garlieb Merkeli raamatu „Die Letten, vorzüglich in Liefland, am Ende des philosophischen Jahrhunderts“ venekeelsele tõlkele (Merkel 1870) on

11 Seega muutus pealkirja algussõna kontseptuaalseks. See oli otsetõlge prantsuskeelsest sõnast *pittoresque* ning juhtis tähelepanu Euroopa väljaannetele, mis olid pühendatud eri maade vaatamisväärsustele.

12 Vaatamata mitmetele jõupingutustele pole seni õnnestunud leida andmeid I. V. Šelgunovi kohta.

13 Nende nimesid aitaksid kindlaks teha vaid edasised arhiiviuuringud, kuid paraku ei andnud veel tulemusi tutvumine Venemaa Riikliku Ajalooarhiivi tsensuurifondidega (VAA f. 776; VAA f. 777).

14 Hea toimetaja puudumine ilmnis jututuse ebaühtluses ning sisulistest ebatäpsustes, näiteks ühe loo epigraafiks võetud tundeline, kuid kunstiliselt abitu luuletus „Me näeme iidset Eestimaad” oli omistatud Lermonovile (MV 1881–1901, 2 [2]: 207).

autorid tekstis otse viidanud. Neile oli tuntud ka Merkeli teise raamatu saksakeelne originaal „Die Vorzeit Lieflands. Ein Denkmahl des Pfaffen- und Rittergeistes, Bd. 1–2“ (Berlin, 1798–1799). Tsitaadid Läti Henrikult ja Balthasar Russowilt (ning juba viimase nimevariant *Рюссов*) osutavad sellele, et autorid kasutasid kroonikate venekeelseid publikatsioone (Baltikumi ajaloo materjalid 1876; 1879; 1880), kusjuures tsiteeritakse just seda 49. osa „Доброе старое время в Ливонии“, mida soovitati tõlkija eessõnas (Baltikumi ajaloo materjalid 1879, 159).¹⁵ Üldse kasutasid autorid nelja Baltikumi ajaloo materjalide väljaannet (I – 1876, II – 1879, III – 1880, IV – 1882) sedavõrd aktiivselt, et tekib kahtlus, kas kogumikkude anonüümsed koostajad polnud ise needsamad autorid. Autoritele oli kahtlemata tuttav Vassili Blagoveštšenski (1801–1864) palju kära tekitanud anonüümne teos „Eestlane ja tema isand“ (Blagoveshchensky 1872)¹⁶, kuigi seda tekstis ei nimetata. Ma ei sea endale eesmärgiks kõigi MV autorite andmete päritolu väljaselgitamist, kuid üks on vaieldamatu – niihästi MV autorid kui lugejad olid hästi kursis pikaajalise poleemikaga vene ajakirjanduses Läänemere provintside küsimuses, mis erutas avalikkust alates 1850. aastate lõpust (täpsemalt vt Isakov 1961).

MV kui väljaanne oli adresseeritud haritumale rahvakihile. Püüdes jõuda iga huvitatud lugejani, ei võinud Wolff ja tema kaastöölised ignoreerida adressaatide eeldatavaid teadmisi ega nende lugejaootusi. Enamik lugejatest polnud Baltikumi kohalike oludega kuigi tuttavad, aga seevastu oli neile piisavalt hästi teada Balti erikorra ja sakslaste ülemvõimu kehtimise fakt. Nii konservatiivne kui liberaalne ajakirjandus, rääkimata Herzeni „Kolokolist“, avaldasid valitsusele tõsist survet, kutsudes üles seda anomaaliat likvideerima. Eeskätt Mihhail Katkov suutis rõhuda

15 Oli kasutatud ka artikleid samast Baltikumi ajaloo materjalide teisest väljaandest (1879) – „Reveli piiramine ja alistumine 1710. aastal“, „Tartu elanike väljasaatmine 1708. aastal“, „Baltikum ning selle elanikud enne sakslaste saabumist“, „Eesti rahvuspoemi „Kalevipoeg“ sisu“ esimesest väljaandest (1876), jne. Kogumiku tiitellehel koostaja nimi puudub, kuid on ammu kindlaks tehtud, et see oli Jevgraf Tšešihin (1824–1888), ajalehe „Рижский вестник“ toimetaja, koduloolane ja ühiskonnategelane, teoste „Краткая история Прибалтийского края“ (1884) ja „История Ливонии с древнейших времен“ (3 köidet, 1884–1887; II tr – 1894) autor. Köidete sees on koostaja tõlkmaterjalide puhul toonud ära tõlkijate või kommentaatorite nimed. Näiteks: „Прибалтийский край и его население до прибытия немцев. – Статья Рихтера, составляющая вступительную главу к его истории Прибалтийского края“. Teisisõnu, see oli tõlge peatükist: „Geschichte des Landes vor Ankunft der Deutschen. Kapitel 1. Aelteste (Älteste) Nachrichten und Urgeschichte des Landes“ Alexander von Richteri teostest „Geschichte der dem russischen Kaiserthum einverleibten deutschen Ostseeprovinzen bis zur Zeit ihrer Vereinigung mit demselben. Theil 1“ (Riga, 1857; lk 25–80); „Eesti rahvuspoemi „Kalevipoeg“ sisu“ on tõlge Lindenbergi artiklist, jm. Soovimatus osundada tiitellehel ja koguni väljaande sees koostaja nime ning paljude materjalide anonüümsus on nähtavasti seletatavad püüdega vältida ebameeldivusi Liivimaa avalikkuse, aga ka võimulolijate poolt.

16 Saksa keeles ilmus raamat Saksamaal juba 1861. a: „Der Este und sein Herr. Von einem, der weder ein Este noch dessen Herr ist“.

valitsuse kõige hellemale kohale, väites, et Balti erikord on vastuolus impeeriumi ühtsusega (Isakov 1961, 157).

Impeeriumi ideoloogia keerdkäigud

Impeeriumi ideoloogia kujutas endast kaunis keerukat ning vastuolulist fenomenit, erisuguste nüanssidega eri aegadel, ainult impeeriumi ühtsuse idee – idee „ühtsust ning jagamatust“ territooriumist, mille ala võib suurenedada, kuid ei tohi väheneda, kehtis vastuvaidlematult kõigil aegadel. Kõik, mis võinuks ohustada riigi ühtsust (eri regioonide, nt Kaukaasia või Poola iseseisvuspüüdlused, separatism või separatismi kahtlus), kutsus esile võimude ranged vastumeetmed. Seepärast oli võimudele äärmiselt ebameeldiv küsimus sellest, et Balti erikord muudab Baltikumi eraldi territooriumiks, mis varem või hiljem võib hakata taotlema „taasühendamist“ ajaloolise kodumaa ehk Saksamaaga (pärast Saksa impeeriumi moodustamist 1871. aastal oli selline projekt hakanud regioonis ringlema). Kuid baltisakslaste traditsiooniline lojaalsus keisridünastiale (Nikolai I sõnade kohaselt „nad teenivad meid [s.t keisrikoda], aga vene aadlikud – Venemaad“), baltlaste tugev lobitöö õukonnas (Mikhaylova 2006), pidev viitamine Peeter I antud seaduslikele privileegidele – see kõik tegi valitsuse jaoks Läänemere provintside probleemi lahendamise äärmiselt keeruliseks.

Nagu ülal mainitud, kehtis ametlik ideoloogiline doktriin, mille juba 1833. aastal oli välja pakkunud haridusminister Sergei Uvarov ning kinnitanud keiser Nikolai I. Doktriini väljendas kolmainsuse valem: „õigeusk, isevalitsus, rahvuslus“ (kontseptsiooni analüüsi vt Zorin 2001).¹⁷ Õieti väljendas see ideoloogia meelegeitlikku katset Venemaa „päästmiseks“ Euroopa revolutsiooniliste ideede sissetungi eest. Triaadi kahe esimese liikmega kinnistas impeerium ideoloogiliselt isevalitsusliku võimu kui ainuvõimaliku valitsusvormi religioosse sanktsioneerituse (õigeusk oli riigiusk, see, et kaugeltki kõik alamad polnud õigeusklikud, ei häirinud tollal kedagi). Valemi viimase osaga kuulutati omapärasel vormis rahvusliku ühtsuse ideed, kusjuures rahvusluse all mõeldi vaikumisi vene rahvuslust.

Uvarovi ideed olid laenatud Euroopast – see oli rahvusriigi idee „tõlkimine“ vene oludesse (idee ülekanndmisest vt Miller 2010). Nii tekkis vasturääkivus, mida kohe ei teadvustatud: impeerium on olemuslikult paljurahvuslik ja paljusid konfessioone tunnustav riik, mis ei saa muutuda monorahvuslikuks, lakkamata olemast impeerium (Zorin 2001; Kisseljova 2017) – nagu öeldud, püüdsid ideoloogid impeeriumi ja selle kohta maailmas struktureerida ning mõtestada rahvuse mõiste kaudu. Kuid

---

17 Samal ajal löid poeet Vassili Žukovski ja helilooja Aleksei Lvov uue hümnit „Jumal, keisrit kaitse sa“, mida paralleelselt nimetati „Vene rahva palveks“ ja „Rahva lauluks“.

sellele „impeeriumi etniseerimisele“ osutas vastupanu ka poliitiline vene keel. Nimetus *Российская империя* ei tähendanud automaatselt „etniliselt vene“ (selle sõna tõlkimisel muudesse keeltesse tekivad alati probleemid!). *Русский* ehk *venelane* kui poliitiline termin ei sisaldanud algselt etnilist komponenti¹⁸ ja „poetilisse keelde“ tõlkimisel vastab sellele *isamaa poeg*. Impeeriumi etniseerimise idee (*российская = русская*) peitis endas suuri sotsiaal-poliitilisi tagajärgi. Sealjuures tekkis keeruline küsimus „vene“ ja „euroopa“ vastastikusest suhtest, päevakorda kerkib üha enam erilise „vene“ tee küsimus (hilised slavofiilid, Dostojevski jm),¹⁹ aga Saksa impeeriumi moodustamine 1871. aastal näitas, et ka Euroopa kontekstis on rahvusliku impeeriumi loomine võimalik (Brüggemann 2018, 31). See vaid kiirendas Aleksander III intensiivset venestamispoliitikat, kuid selle elluviimine toimus juba pärast meid huvitava MV köite ilmumist. Siiski, 1880. aastate lõpus ja edasi ei kujutanud poliitikud endale veel kuigi selgelt ette selle konkreetseid tulemusi ja tagajärgi (Miller 2008).

Baltikumi rahvaste kirjeldus impeeriumi ideoloogia valguses

Kuidas aga suhestusid ametliku ideoloogiaga köite „Venemaa loodepiirkonna ääremaad. Baltikum“ autorid sel keerulisel ajaloolisel hetkel? Meenutame, et väljaanne oli etteantud diskursuse järgi populaarne, aga populariseerimine tähendab keerukate nähtuste selgitamist üldarusaadavas keeles, nagu praegusel juhul ühe või teise rahva tekkimine ning ajalugu, selle olme, uskumused, rahvaluule jm. See, mida teaduses väljendatakse hüpoteesina ehk probleemi ühe võimaliku lahendusena, taandub populaarsetes väljaannetes pahatihti lihtsatele ja ühestele järeldustele.

Baltikum, mis hõlmas Eestimaa, Liivimaa ja Kuramaa kubermangu, kuulus juriidiliselt Vene impeeriumi koosseisu alates 1721. aastast, kuid oli kahtlemata etniliselt erinev. Sotsiaalse ülemkihi moodustasid baltisaksa aadlikud, enamik kodanikke olid samuti sakslased, aga maarahvas koosnes eestlastest ning lätlas-

18 Venelaseks loeti iga Vene imperaatori alamat (Vulpus 2010). On iseloomulik, et kui Puškin luuletuses „Exegi monumentum“ avab sõna *rahvas* („Ta juurde iialgi ei rohtu rahva tee“ [tõlkinud Jaan Kärner – tk]), loetleb ta impeeriumi rahvaid, kasutamata sõna *venelane* (slaavlane võib olla mis tahes idaslaavi rahva liige, samuti nagu *soome sugu* ei tähenda üksnes Soome suurhertsogiriigi elanikke). Rahvas on poeedi jaoks kõik Vene impeeriumi rahvused koos.

19 Vene natsionalismi ideoloogia stimuleerimine (vene rahvuse konsolideerimise idee) ning erilise „vene“ tee kontseptsioon (erinevalt eelnevast orientatsioonist „euroopalikule arengule“) ja antieuroopalik retoorika olid Aleksander II ajal pigem publitsistide poliitilise retoorika resultaat, Aleksander III ajal saab sellest avalik valitsussuund ning peamine võimu legitimeerimise abinõu.

test (väikese muude rahvuste protsendiga)²⁰ ja nimelt see oli traditsioonilise etnograafia objektiks. Aga juba pealkiri – „Maaliline Venemaa. Meie kodumaa oma maastikulises, ajaloolises, rahvuslikus, majanduslikus ning tavaelu tähenduses“ – kuulutas, et väljaanne polnud pelgalt etnograafiline, vaid pidi saama omalaadseks entsüklopeediaks, mis hõlmaks kõiki elu aspekte. Eeldati sünteetilist vaadet, mis aitaks tavalugejal haarata suuremahulist mitmekülgset informatsiooni tervikpildis. Tegelikult raskendas see tublisti autorite tööd, eriti kuna tegemist oli piirkonnaga, kus põliselanikud kannatasid „võõra“ rõhumise käes, nagu lugejatele oli hästi teada vene ajakirjanduse eelmainitud poleemikast Baltikumi küsimuses. Muidugi ei saanud MV tekstis otseselt kajastuda see, et rõhumine oli kahekordne (mitte ainult sakslastest maaomanike, vaid ka Vene administratsiooni ning keskvõimu poolt). Nimelt seepärast rõhutati eriti sakslaste rõhumist, aga põliselanike küsimuses (vt kolmandat osa „Piirkonna põliselanikud“ – MV 1881–1901, 2 (2): 173–190) mainiti vaid „pärismaalasi“, venelasi põliselanikeks ei loetud, aga sakslasi nimetati „elemendiks“²¹. Seega, Uvarovi „rahvuslust“ esindas talupoeglik soome-ugri ja balti rahvastik. Samal ajal aga polnud võimalik ignoreerida „saksa elementi“, sest linnad, põhilised ajaloomälestised (lossid²²), koguni kristlikud pühakojad olid sakslaste (või taanlaste ja rootslaste) ehitatud (mõistagi ei mõeldud neile, kes töötasid nende ehitiste püstitamisel). Nõndanimetatud kõrgkultuur oli saksa kultuur, seepärast muutus nii oluliseks näidata arengut – „kõrge“ kultuuri edenemist – ka põliselanikkonna seas.

Suhteliselt väike köide, mis on pühendatud kolmele Balti kubermangule, ei ole ilmselt kuigi õnnestunud, aga just seetõttu avaldub siin ideoloogiline komponent küllalt selgesti. Ma ei puuduta geograafilisi ülevaateid („Paikkonna iseloomustus“, „Läänemeri“ – MV 1881–1901, 2 (2): 265–306) ega hakka ülejäänud kuue sisu ümber jutustama („Baltikum ajaloolises vaates“, „Balti kubermangude sisemine korraldus ja valitsemine“, „Piirkonna põliselanikkond“, „Talupojad Baltikumis“, „Baltikumi tähtsaimad linnad“, „Kaubandus ja tööstus“ – MV 1881–1901, 2 (2): 131–264), vaid püüan Eesti osale keskendudes eristada ning kirjeldada kontseptsiooni ehk nimelt seda, kuidas imperiumi ideoloogiat tõlgitakse etnograafiliste kirjelduste keelde.

20 Aleksander Rittichi andmeil elas Baltikumis 1867. aastal 1 827 268 inimest (Rittich 1873, 7), neist moodustasid eestlased koos väikese arvu liivlaste ja soomlastega kogu regioonis 39,2% elanikest ehk 721 834 inimest, lätlased 46,7% ehk 852 909 inimest, aga sakslased 6,9% ehk 126 355 inimest (neist põlisaadlikke 14 119), vene- lased 2,9% ehk 53 783 (vt lk 22, 20, 27–28, 10). Väike protsent oli veel poolakaid, juute, rootslasi jm.

21 See polnud MV leuitis, nii nimetas saksa elanikkonda ka Rittich (1873, 28).

22 Kuigi mainitakse ka põlisrahvaste iidseid (mittesäilinud) puitkindlusi, näiteks MV 1881–1901, 2 (2): 175.

Ajalooline ekskurss ja selle roll jutustuse ideologiseerimisel

Ekskurss algab antiikajaga ning tavaliste viidetega Tacitusele, seejärel läheb üle vanade vene leetopisside teadetele Balti regiooni asukatest (tšuudid, leedulased, semgalid, korsid, latgalid ja liivlased – MV 1881–1901, 2 (2): 132). Kuid peaaegu kohe lülitub jutt ümber mõttele nende hõimude sõltuvuse kohta slaavlastest (kes teksti järgi ilmusid neile aladele hiljem, alates 6. sajandist) ja kogu ülevaate juhtmõtteks saab idee nende territooriumide põlisest sõltuvusest Venemaast. Autoreid ei häiri küsimus, kuivõrd on võimalik samastada Novgorodi, Kiievi, Polotski vürstiriike või Moskva Venemaad Vene impeeriumiga, mis omandas need territooriumid Põhjasõja tulemusel. Ülevaate kontseptsiooni kohaselt sõdis Venemaa oma „põliste pärusmaade“ eest nii Aleksander Nevski aegadel kui Liivi, Vene-Poola ning Põhjasõjas. Teine oluline juhtmõte: Saksa vallutus alates 12. sajandi lõpust oli agressioon, sakslased pöörasid kohalikud elanikud ristiisku tule ja mõõga abil ning röövivad nende maa (132–133). Põliselanikud osutasid vallutajatele meeleheitlikku vastupanu, kusjuures erilise visadusega paistsid silma eestlased, neid abistas Polotski vürst Vjatšeslav, kes langes Tartu kaitsmisel 1224. a (135). Regiooni edasine ajalugu MV käsituses on Saksa ordurüütlike võimu kindlustumise ajalugu. Nad rõhustid põliselanikke, kes haudusid anastajate vastu leppimatut viha ja sagedasi vastuhakke (137). Konflikt kohaliku elanikkonna ning tema maadel kanda kinnitanud vaenlaste vahel ongi ajaloolise ülevaate leitmotiiviks. Tõe huvides tuleb märkida, et Rootsi aega kujutab MV positiivses valguses, perioodina, mis tõi teatud kergendusi põliselanikele ja piiranguid (reduktsiooni kaudu) Saksa aadlikele (144–145).

Niisiis on regiooni ajalugu võõramaise Saksa vallutuse ajalugu, mis peegeldub ka „muistsetel mälestusmärkidel“ – keskaegsetel lossidel (148–154), samal ajal kui liitmist Vene impeeriumiga tõlgendatakse kui „põliste pärusmaade“ tagasisaamist.²³ Iseloomulik on kategooriline lõppakord: Uusikaupunki rahulepinguga „ühendati igaveseks Vene impeeriumiga Liivimaa, Eestimaa, Ingerimaa, osa Soomet ja Saaremaa“ (148).²⁴

Üleminekul Balti kubermangude valitsussüsteemi sisekorraldusele kogevad autorid ilmset ebamugavust, sest neil tuleb rääkida „Balti erikorrast“, mis oli peaaegu muutumatuna säilinud ka Vene võimu ajal, mis järelikult kannab täielikku vastutust põliselanike kannatuste eest. Autorid püüavad seda asjaolu pehmendada

23 Täpsemalt on ajalooülevaate sisu vaadeldud slavistika osakonna üliõpilase Giuliano Gregorio Gaetti magistritöös, mis kaitsti Tartu ülikoolis minu juhendamisel (Gajetti 2020).

24 Neli aastakümnet hiljem tegi ajalugu sellesse väitesse oma parandused.

tähelepanu juhtimisega Baltikumi põlisele eripärale ja ajaloolisele juurdumisele. Siiski räägitakse selle ülevaate lõpus muudatustest, mis on kohalikku ellu toodud Aleksander II reformidega (üleüldine sõjaväekohustus, kohtute ja linnade reform). Nagu märgivad autorid, „võeti need reformid saksa elanikkonna poolt vastu äärmiselt negatiivselt kui abinõud, mis olid ilmselt suunatud Regiooni ühendamisele ülejäänud Venemaaga ning riivasid kohalikke õigusi ja privileege – vaatamata sellele, et valitsus tegi palju saksa elemendi jaoks olulisi mööndusi“ (171), samal ajal kui „enamik elanikkonda“ ootab kannatamatult reforme, eriti semstvotereformi. Ülevaade, mis on kirjutatud Aleksander II ja Aleksander III valitsuse piirimail, lõpeb mõttega reformide vältimatusest, „silmas pidades aina enam teravnevaid vastuolusid talupojaseisuse ja aadelkonna vahel“ (172).

Karsten Brüggemann üldistab oma vaatlusi MV retoorilise strateegia kohta:

Vene Läänemere provintside diskursuse retoorika selle väljaande lehekülgedel, milles haruldase tõetruudusega portreeritakse baltisaksa ajalugu ning haldusstruktuure ja milles ülemkihtide sobitumisvõimet reformidega, nagu näiteks uue 1877. aasta linnaseadusega, tuleks käsitada kui nõustumist ajastu poliitkorrektse keelega. (Brüggemann 2018, 177)

Omalt poolt rõhutan, et minu arvates aitas artikkel piirkonna sisekorraldusest ja Balti erikorrast MV autoritel märkamatuks panna i-dele punktid: sakslased on kõigest võõras „element“ (vaatamata juurdumisele kohalikus elus), ja põliselanikud, kellele on pühendatud kaks järgmist ülevaadet, vihkavad neid kogu hingest.

Põliselanikud minevikus ning kaasajal

Kohalike rahvaste ülevaate osas näeme pidevat kõikumist eelajaloolise perioodi ning keskaja kirjeldustest (viidetega Läti Henrikule) enam või vähem kaasaegse situatsioonini. Nähtavasti tuginesid autorid ka siin rohkem kirjalikele allikatele, seepärast sai ka kirjeldus üsna stereotüüpne. Lätlasi kujutatakse rahumeelsete ja külalishaketena (nagu Johann Gottlieb Georgi (1776) ja Garlieb Merkel (1870)), iseloomult slaavlastele lähedasematena (MV 1881–1901, 2 (2): 176), kuivõrd nad kuuluvad „suurde indo-slaavi-germaani perekonda, nimelt selle slaavi harusse“ (177), ning läti ja leedu keeled on samuti slaavi keelele lähedased. Selle keele poeetilisust kinnitatakse viidetega Herderile ja Merkelile, läti rikkaliku lauluvaraga, olgugi et sakslased keelasid rahval oma laule laulda (seda oli muidugi väitnud Merkel). Autorid toovad ära ka Merkeli arvamus selle kohta, et Saksa ülemvõim sandistas kohalike iseloomu: ehkki lätlaste lõbus ja heasüdamlik olemus jäi endiseks, lisan-

dussid pelglikkus²⁵ ja orjalikkus. Siiski iseloomustatakse kaasaegset olukorda soodsamana:

Materiaalse heaolu järjekindel kasv ning hariduse edenemine tõid esile lätlaste suurepärased vaimsed võimed, uudishimu ja leidlikkuse. Praegu on juba võimalik nimetada paljusid nende hulgast võrsunud andekaid inimesi, kes on endale nime teinud teaduses, kunstis, riigi- ja ühiskonnateenistuses. (MV 1881–1901, 2 (2): 179)

Ühtki „endale nime teinud“ lätlase nime sealjuures siiski ei nimetata. MV andmetel elavad ja riietuvad kaasaegsed lätlased paljuski samuti nagu nende esivanemad, aga siiski ilmuvad juba rahvusliku suunitlusega läti ajalehed (MV 1881–1901, 2 (2): 183), paralleelselt samuti lätikeelsete, kuid saksameelsete ajalehtedega, mis teenivad lätlaste saksastamist, nagu ka 1828. aastal sakslaste asutatud kirjanduselts. See selts avaldas 1844. aastal ka rahvalaulude kogumiku, kuid jättis sellest välja kõik sakstevastased laulud. Suure saavutusena on mainitud Jānis Sproģise väljaannet „Läti rahvaloomingu mälestised“ (1868) ning Fricis Treulandi (praegu rohkem tuntud kui Fricis Brīvzemnieks) 1873. aasta rahvalauluväljaannet. Krišjānis Valdemārsi ja Krišjānis Baronsi dainakogumikud ilmusid hiljem ja neist ei saanud MV veel rääkida.

Lätlaste kohta käivat osa võiks iseloomustada nii: rahvas on siiani vaene ja rõhutatud, kuid püüdleb hariduse poole ja oma identiteedi säilitamisele. See mõte kõlab veel reljeefsemalt Eesti alajaotuses.

Eestlasi iseloomustatakse iidsetest aegadest peale lätlastest sõjakamate ning visamatena, mis seletab kahe põlisrahva omavahelist vaenu ja sagedasi kokkupõrkeid ning seda, miks nad ei suutnud sakslaste vastu ühineda. Muistsete eestlaste traditsioonilisteks tegevusaladeks nimetatakse lätlastega sarnaselt loomakasvatust, põlluharimist, jahti, kalapüüki, kuid samuti piraatlust, mis tegi eestlastest ka tublid laevaehitajad (MV 1881–1901, 2 (2): 186). Tähelepanu on pööratud niihästi lätlaste kui eestlaste mütoloogiale, kusjuures mõned toponüümid taandatakse muinasjumalate nimedele: Tartu peajumal Taara järgi, keda nimetati ka *Jumala* või *Vannemees*)²⁶. Räägitakse ka „Kalevipojast“, mille on välja andnud „doktor Kreutzwald, sünnilt eestlane“ (187).

25 Ühe tõestusena isandate kartmisest tsiteeritakse järgmise sisuga läti loitsu: härra vihtleb saunas, „olgu isanda suhtumine minusse sama pehme, nagu on pehme see vihaleht, mis puudutab tema ihu“ (MV 1881–1901, 2 (2): 176).

26 Poesia- ja laulujumal on *Vannemuine*, instrumendiks on talle antud harf. Üldse on eestlaste alusmüüt (maailma loomisest) edastatud kaunis täpselt (MV 1881–1901, 2 (2): 186–187). Foneetika edasiandmine pole

Autorite hinnangul on kaasaegsed eestlased veel rohkem kui lätlased säilitanud põlise elulaadi. Nad on karmid, tundetud (konteksti järgi mõeldakse sellega julmust), sihikindlad, kättemaksuhimulised, kartmatud ja sõnapidajad (187). Autorite silmis „mahenevad harituse edenedes järjekindlalt eestlaste halvad iseloomujooned, aga head tulevad eredamalt välja. Üks tunne, mis püsib eestlaste juures endiselt jõus, on viha sakslaste vastu“ (188). Kui lätlane võib ülekohtu unustada, siis eestlane ei andesta seda iialgi ja „vihkab sakslasi kogu südamest“ – siin kordavad autorid (ilma viitamata) Merkeli järeldust. Ka võimalik mulje eestlaste vaimsest arenematuses lükatakse ümber kui ebaõige – „neil on terane ja loogiline, samas ka veidi kaval mõistus“ (188). Elu peeruvalgusega suitsutaredes, mida siiani (ehk 1880. aastateni) kasutavad paljud eestlased, põhjustab silmahaigusi, kuid on seletatav nende kokkuhoidlikkuse ja vanade traditsioonide austamisega.²⁷

Eesti rahvuslikust ärkamisajast räägitakse üksikasjalikumalt kui läti omast, näiteks mõned faktid kõigist nimetatutest (lauluseltsid, klubid jm): eesti kirjanduseltsis on üle 900 liikme (tuleb eeldada, et peetakse silmas Eesti Kirjameeste Seltsi), ajalehti on eestlastel rohkem kui lätlastel, enam levinutena on nimetatud Olevik, Sakala, Eesti Postimees; saksa ajalehtede populaarsus langeb (189–190).

Siiski vastab ülevaate finaali täielikult kogu teksti põhihoiakule (kuigi venestamiseelisel perioodil ei puudu sellel faktiline alus): autorid rõhutavad, et nooreestlased ja noorlätlased, kes juhivad rahvusliku ärkamise protsessi, püüdlevald piirkonna integreerimisele ülejäänud impeeriumiga: partei võitluslipuks on „nende rahvuslus ja kuuluvus Vene riigi koosseisu“ (190). Sama korratakse hiljem linnade ülevaates, kui kõne all on rahvaharidus: sakslased püüavad takistada põlisrahvastel vene keele õppimist, nood aga, vastupidi, püüdlevald kogu hingest sinna poole: „See püüe kasvab neis koos rahvusliku eneseteadvustamise kiire kasvuga ning veendumusega, et nende heaolu sõltub nende kodumaa täielikust sulandumisest ülejäänud Impeeriumiga“ (235).

Just seoses selle MV tekstis püüdlilikult rõhutatud tendentsiga oli autoritele eriti „ebamugav“ neljas ülevaade – talupoegadest, milles räägitakse pärisorjuse kehtestamisest ja laiendamisest Baltikumis.²⁸ Kuni kõne all olid Saksa rüütli ning nende järeltulijate julmused tsitaatidega Balthasar Russowilt ja muudest allikatest,

---

muidugi iga kord täpne, kuid annab tunnistust tähelepanust rahvakeele vastu.

27 Lähemalt on eesti talupoegade elulaadi kirjeldamist MVs vaadeldud slavistika osakonna üliõpilase Julia Ivanova bakalaureusetöös, kaitstud Tartu ülikoolis minu juhendamisel (Ivanova 2011).

28 Oletame, et autorid kasutasid selle ülevaate koostamisel Alexander Richteri (Christoph Melchior Alexander von Richter) raamatut (1860).

oli kõik veel enam-vähem arusaadav ja avas vaid lugejatele põlisrahvaste kustumatu saksaviha tagamaad.²⁹ Aga probleem tekkis siis, kui jutujärg jõudis impeeriumi ajastuni, mil talupoegade pärisorjusest vabastamine viis nende maatajatmiseni ning veel raskema olukorrani (198), aga mõisnikud hakkasid pealegi veel müüma talurahva elatamiseks ettenähtud maatükke (205). MV autorid ei saanud ignoreerida fakti, et kui tuhanded eestlased ja lätlased, otsides kaitset mõisnike omavoli eest, hakkasid 1840. aastatel massiliselt astuma vene õigeusku ehk „keisriusku“, paistis Vene riigivõim järjekordselt silma sakslaste kaitsmisega, talupoegade represseerimisega ja koguni õigeuskliku piiskop Irinarhi Riiast väljasaatmisega, kes oli püüdnud talupoegi kuidagi aidata (199–201). Teisisõnu, võimud tegutsesid just vastupidi omaenda ideoloogilisele doktriinile.

Seda dramaatilist lugu kirjeldati „Baltikumi ajaloo materjalide kogumiku“ neljandas väljaandes (Baltikumi ajaloo materjalid 1882, 562–617). Kuid see oli MV autoritele ülihästi teada. Et lugu ei näiks nii koletuna ja et diskursus ei muutuks populaarteaduslikust publitsistlikuks, püüdsid autorid selgitada ka saksa poole seisukohta: õigeusku üleminek oleks veelgi üksteisest eraldanud põliselanikke ning kõrgklassi, kelle vahel peaaegu ainsaks „siduvaks lüliks“ oli luteri usk (MV 1881–1901, 2 (2): 201). Siiski ei kaotanud see lugu MV lehekülgedel ka pehmendatud kujul oma skandaalset iseloomu.

MV teatel jõudsid talupojad võitluses oma olukorra kergendamise eest avaliku vastuhakuni (204). Sündmust pole nimetatud, aga muidugi mõeldakse kuulsat Mahtra sõda 1858. aastal, mis sundis Aleksander II kiirendama Venemaa talurahva-reformi ettevalmistust, kuid mis sellegipoolest Vene võimude poolt julmalt maha suruti (mis on otse öeldud, samas). Ülevaate lõpus on kaunis üksikasjalikult ja heakskiitvalt refereeritud palvekirja, mille eesti talupoegade delegatsioon esitas 1881. aastal siseministrile (see oli tegelikult adresseeritud uuele keisrile Aleksander III-le), milles muuhulgas tehti ettepanek uueks kubermangude jaotuseks (kolme asemel kaks), arvestades põliselanikkonna etnilist jagunemist. Ülevaate lõpus avaldatakse diplomaatiliselt lootust, et aeg näitab kõigi nende soovide täitumise võimalusi, mida autorid pidasid iseloomulikeks „nende kultuur-etnograafiliste vahekordade plaanis, mis seovad seda regiooni asustavaid rahvaid“ (206). Me teame, et see aeg saabus alles pärast 1917. aasta Veebruarirevolutsiooni ning impeeriumi langust.

---

29 Nagu juba eelpool mainitud, kujutatakse Rootsi aega just positiivsetes värvides; viidatakse, et kuningas Gustav Adolf andis korralduse „võtta Tartu gümnaasiumisse [asutatud 1630, mida mainitakse teises kohas – L. K.] vastu ka talupoegade lapsi ja anda seal õpetust eesti ja läti keeles“ (MV 1881–1901, 2 (2): 196).

Niisiis, kõite „Venemaa loodepiirkonna ääremaad. Baltikum“ autorid põrkusid valitsuse ideoloogia tõlkimisel etnograafia keelde kokku tõsiste raskustega ja selle põhjus peitus vastuolus valitsuse ideoloogiliste sätumuste ning tegeliku poliitika vahel. Alati ei õnnestunud neid vastuolusid maha vaikida ja niipalju, kui on võimalik otsustada, autorid seda eriti ei püüdnudki.

Linnakultuuri saavutused: diskursiivse kompromissi katse

Näib, et peatükid talupoegadest pole juhuslikult teksti keskel, kuna järgnev ülevaade linnadest andis võimaluse rohkem rääkida saavutustest, kusjuures mitte ainult sakslaste omadest, vaid ka keskvõimu teenetest. Näiteks: „Käesoleval ajal on Riia üks Vene impeeriumi kaunimaid ja rikkamaid linnu“ (MV 1881–1901, 2 (2): 209), rõhutatakse, et selles on vastehitatud „vene maja“ koos „vene klubi“, „vene pangaga“ jm (211); „alates Linnaseaduse kehtestamisest on Riia elanikud näinud linna-majanduses palju muutusi paremuse poole“ (213); üldse on „vene“ asutustele osutatud erilist tähelepanu, aga pole mööda mindud ka läti ja eesti seltsidest (215). Muidugi polnud võimalik jätta tähelepanuta saksa ühinguid ning õppeasutusi ja need on ausalt üles loetud, aga sealsamas räägitakse kohe vene õppekeelele õppeasutustest (217–218), kusjuures mainitakse muuseas, et Riia vaimulik seminaris on ligi 100 õpilast, „kellest enamik on lätlased ja eestlased“ (218). Üldse on linnade geograafilise paiknemise ja nende ajaloo kirjeldused, vaatamisväärsuste, õppe- ja heategevusasutuste, õpetatud (s.t teaduslike) seltside ning kirjandusseltside, eri keeltes perioodiliste väljaannete, teatrite, klubide jne loetelud sedavõrd üksikasjalikud, et ülevaadet võis kasutada hea reisijuhiga ja käsiraamatuna Riia, Tallinna, Mii-tavi ja Tartu kohta. Näiteks 30 000 elanikuga Tartu kohta öeldakse: „Mitte ükski kreisi- ja isegi kubermangulinn Venemaal ei ole õppe- ja kasvatusasutuste arvu poolest Tartuga võrreldav“ (230). Kuna venekeelsetena töötasid ainult linnakool ja kaks kirikukooli, siis kuulub kogu au hariduse arendamise eest rüütelkondadele, kuna just nemad pidasid üleval enamikku koole. Muidugi on põhiaktsent ülikooli ajalool Rootsiajast kaasajani, kuid delikaatselt välditakse mainimist, et selle õppekeeleks on saksa keel.

Tehes kokkuvõtet oma detailsest ja võiks öelda et entusiastlikust jutustusest suurepärasest haridusoludest Balti kubermangudes, ei saanud autorid jätta nimetamata põhjusi, mis nende arvates soodustavad niisugust õnneliku olukorda: see on aadlilkonna püüe kohalikku elanikkonda saksastada (235), kusjuures need püüdlused süvenesid alates 1860. aastatest, kui Vene valitsus alustas reformidega, aga kohalikud talupojad hakkasid eelistama vene keele õppimist. Ülevaade ei lõppe siiski selle passaažiga, vaid väljapaistvate kohalikku päritolu õpetlaste ning loodusteadlaste loeteluga, kes mõistagi olid baltisakslased (235–238). Ainult akadeemik Aleksander

Vostokovi puhul õnnestus märkida, et ta „on, nagu näib, päritolult eestlane“ (237), kuid eestlaste Kelleri (nii on antud Johann Köleri nimi) ja Karelli nimede juures see märkus puudub. Ülevaate finaalis öeldakse, et viimasel ajal „tõusevad läti ja eesti rahva seast esile isikud, kelle nimed ei kaota oma tähendust Venemaa kultuuri ajaloos“ (238), ja sealhulgas on nimetatud Krišjānis Valdemārsi ning Carl Robert Jakobsoni. Ülevaate kompositsioon kinnitab, et autorid taotlesid tasakaalustatud lähene-mist, et õiglaselt tunnustada baltisaksa „kõrget“ kultuuri, näidata impeeriumi posi-tiivset rolli ja tõsta esile põlisrahvaste saavutusi. Erinevalt ajaloolisest ja talupoegade ülevaatest tekkis siin võimalus selgemini distantseeruda poliitikast ja näidata „rahu-meelsemat“ pilti, ehkki autorid ei unustanud oma peamist ideed.

Viimane, kaubanduse ja tööstuse ülevaade võimaldas taas naasta ajaloo juurde ja väita, et nimelt „kauplemise huvid võimaldasid sakslaste ülemvõimu kiiret kind-lustumist Baltikumis“ (240). Ei unustatud ka sakslaste kauplemist Vene vürstiriiki-dega ega konflikte kaupmeeste, linnade ja Liivi ordu vahel, kelle „auahned, vallu-tuslikud ja vahel ka omakasupüüdlilikud taotlused“ (242) takistasid kaubanduse edenemist. Siiski on huvitav, et vene suurvürst Ivan III tegevust Novgorodi Hansa kaubakontori sulgemisel hinnatakse kahjulikuna omaenda kaubandusele (243). Peatähelepanu on pööratud Riiale. Ülevaate autorid on esitanud väga detailsed and-med Riia kui kaubanduslinna arengust, minnes märkamatult üle impeeriumi ajas-tule, mis on osutunud linna jaoks ülimalt soodsaks: „Riia sadam on Venemaal kol-mandal kohal“ (245). Erakorraline Riiale osutatud tähelepanu selles ja eelmistes osades, samuti oluline rõhk Liivimaa lätlaste alale muudes ülevaadetes sunnib eeldama, et Baltikumi kõite autorid võisid olla Riiaast pärit. Tervikuna on aga kuues ülevaade ilmselt statistikaga üle koormatud ning liialt erialase iseloomuga, mis veel kord tõestab kogenud toimetaja puudumist, aga ühtlasi vähendab ideoloogilise koormuse osakaalu.

Projekti saatus

Nagu mäletame, oli MV ülesandeks tutvustada igale Venemaa elanikule tema kodumaad. Kas need mahukad ja kallihinnalised köited pälvisid lugejate nõudluse? Ajaloolise ülevaate autor on sunnitud tunnistama, et edu ei vastanud kaugeltki ootustele, teost osteti vähe (Ajalugu 1901, 307–308). See aga ei tähendanud, et ta polnud taganõutud. Lõpuartiklis räägitakse ebamääraselt MV materjalide tõlkimi-sest prantsuse ja saksa keelde (309). Seda teadet võib kinnitada. Baltikumile pühen-datud köidet on aktiivselt kasutatud teist tüüpi populaarsetes väljaannetes, nimelt reisijuhtides. Valikuliselt on andmeid MVst tõlgitud saksakeelses reisijuhis Balti kubermangude kohta (Baedeker 1883), aga veel suuremas mahus on need tiražee-ritud venekeelses Rafail Popovi reisijuhis (1888; vt nende reisijuhtide kohta Kissel-

jova 2008]), kes suutis kompileerida Baedekeri ja MV tekstid, kuna saksa autor kasutas MVd valikuliselt, aga vene oma kirjutas ilma viitamata lehekülgede kaupa ümber.³⁰ On iseloomulik, et Popov, valitsusmeelse rahvaliku ajakirja „Мирской вестник“ toimetaja, valib MVst kõige ideologiseeritumaid passaaže. Selle tulemusel on tema väljaandes Baltikumi põlisrahvaste kuvand veel stereotüüpsem (rõhuga vaesusele, rüpasusele ja traditsioonilisele olmele, millega justnagu kanoniseeritakse mulje eestlastest ja lätlastest, kes elavad suitsutaredes ning on jäänud truuks keskajale). Keskkel kohal on mõistagi sakslaste vihkamine. Kõik see võimaldas lõppkokkuvõttes rõhutada valitsuse tsiviliseerivat rolli ja regiooni ülejäänud impeeriumiga integreerimise hädavajalikkust.

Nagu selgub, on ametliku ideoloogia tõlkimine etnograafia keelde otseses sõltuvuses teadusliku diskursuse järgimisest ning mida kaugemal sellest teos on, seda enam tugevneb etnograafilise esituse ideologiseerituse ja politiseerituse aste.

Kokkuvõte

Tulles tagasi MV juurde, võib kokkuvõtvalt öelda, et üldiselt püüdsid 1883. aastal ilmunud Baltikumi kõite autorid säilitada enam-vähem neutraalset tooni, laskumata otsese agitatsioonini, mis iseloomustas etnograafilisi rahvaväljaandeid. Kuid kogu raamatus on ilmselgelt jälgitav püüe tõestada, et regiooni põhiprobleemiks on Balti erikord ning et kohalik elanikkond vihkab sakslasi ja vaatab lootusega Vene riigivõimu poole. Muidugi oli selline tendents täielikus kooskõlas vene 1860.–1870. aastate ajakirjanduse hoiakutega Baltikumi küsimuses. Teatud alust andis selleks ka Eesti ja Läti rahvusliku ärkamisaja varasem publitsistika, igatahes ei saa öelda, et see oleks olnud täielikus kooskõlas Aleksander II valitsuse seisukohtadega. Iseasi on vastalanud Aleksander III valitsusaeg. Vaevalt küll suutsid autorid üksikasjades ette näha tulevast Baltikumi venestamise poliitikat, eriti seda, et põhilööki antakse põliselanike algharidusele, millele MVs omistati erilist tähtsust. Kuid nad tabasid õigesti kõige „venelikuma“ imperaatori (nii nimetati Aleksander III) poliitilise kursi suunda, nii et sobitusid täielikult uue valitsuse programmi.

Tõlkinud Malle Salupere

Allikad

Ajalugu 1901 = „Zaklyuchitelny ocherk: Istoriya „Zhivopisnoy Rossii.“ – *Zhivopisnaya Rossiya. Otechestvo nashе v ego zemelnom, istoricheskom, plemennom, ekonomicheskom i bytovom*

---

³⁰ MV teksti kõrvutas Popovi reisijuhiga osaliselt Julia Ivanova (2011).

znachenii, peatoimetaja P. P. Semenova. *Sredneye Povolzhye i Priuralsky kray*, 2: Priuralsky kray: 292–311. Moskva; Sankt-Peterburg: Izdatelstvo M. Volfa, 1901.

Aldan-Semyonov, Andrey. 1965. *Semyonov-Tyan-Shansky. Zhizn zamechatelnykh lyudey*. Moskva: Molodaya gvardiya.

Aust, Martin. 2010. „Rossiya i Velikobritaniya: Vneshnyaya politika i obrazy imperii ot Krymskoy voyny do Pervoy mirovoy voyny.” – *Imperium inter pares: Rol transferov v istorii Rossyskoy imperii (1700–1917)*, 244–265. Moskva: Novoye literaturnoye obozreniye.

von Baer, Karl Ernst 1846 = Ber, K. M. 1846. „Ob etnograficheskikh issledovaniyakh vooobshche i v Rossii v osobennosti.” – *Zapiski Russkogo Geograficheskogo Obshchestva* 1: 93–115.

Baedeker, Karl. 1883. *West- und Mittel-Russland. Handbuch für Reisende von K. Baedeker*. Leipzig: Baedeker.

Baltikumi ajaloo materjalid 1876 = „Genrikha Latyshskogo Livonskaya khronika... / Po perevodu i obyasneniyam Eduarda Pabsta [1867].” – *Sbornik materialov i statey po istorii Pribaltyskogo kraya* 1, 67–285. Riga: Tipografiya A. I. Lipinskogo, 1876.

— — — 1879 = „Livonskaya khronika... Opisano kratko i dostoverno reveltsem Baltazarom Ryussovym...” – *Sbornik materialov i statey po istorii Pribaltyskogo kraya* 2, 159–404. Riga, Tipografiya A. I. Lipinskogo, 1879.

— — — 1880 = „Livonskaya khronika... Opisano kratko i dostoverno reveltsem Baltazarom Ryussovym...” – *Sbornik materialov i statey po istorii Pribaltyskogo kraya* 3, 125–352. Riga: Tipografiya A. I. Lipinskogo, 1880.

— — — 1882 = „Materialy i statyi k istorii pravoslaviya v Pribaltyskom kraye.” – *Sbornik materialov i statey po istorii Pribaltyskogo kraya* 4, 539–617. Riga: Tipografiya A. I. Lipinskogo, 1882.

[Blagoveshchensky, Vasily]. 1872. *Estonets i ego gospodin: Obyasneniya ekonomicheskogo polozheniya krestyan i vooobshche ikh sostoyaniya v Estonii: Sochineniye ne estontsa, da i ne ego gospodina*. Moskva: Izdaniye Imperatorskogo Obshchestva Istorii i Drevnostey Rossyskikh pri Moskovskom Universitete.

Defining Self 2009 = *Defining Self: Essays on emergent identities in Russia Seventeenth to Nineteenth Centuries*. Studia Fennica Ethnologica 10. Toimetanud Michael Branch. Helsinki: Finnish Literature Society, 2009.

Bryggemann, Karsten. 2006 = Bryggemann, Karsten. 2006. „Estontsy v russkikh etnograficheskikh opisaniyakh kontsa XIX veka.” – *Mezhkulturnye kontakty: istoriya, metodologiya, pragmatika*. Acta et commentationes collegii Narovensis 6, 57–72. Narva: Tartu Ülikooli Narva Kolledž.

— — —. 2018. *Licht und Luft des Imperiums Legitimations- und Repräsentationsstrategien russischer Herrschaft in den Ostseeprovinzen im 19. und frühen 20. Jahrhundert*. Veröffentlichungen des Nordost-Instituts 21. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Gaetti, Giuliano. 2020 = Gayetti, Dzhuliano. 2020. *Konstruirovaniye obraza Estonii i estontsev v „Zhivopisnoy Rossii”*. Magisterskaya rabota. Tartu: Tartuskiy universitet.

Georgi, Iogann Gotlib. 1776. *O narodakh finskogo plemeni, izvestnykh po istorii rossyskoy pod obshchim imenem Russov. Opisaniye vsekhn v Rossyskom gosudarstve obitayushchikh narodov, tak zhe ikh zhiteyskikh obryadov, very, obyknoveny, zhilishch, odezhd, i prochikh dostopamyatnostey*, 1. Sankt-Peterburg: Imperatorskaya Akademiya Nauk.

Ivanova, Yuliya. 2011. *Estontsy v russkikh etnograficheskikh opisaniyakh (v sopostavlenii s sosednimi narodami)*. Bakalavrskaya rabota. Tartu: Tartuskiy universitet.

- Isakov, S. G. 1961. *Ostzeysky vopros v russkoy pechati 1860-kh godov*. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised 107. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Jääts, Indrek ja Marleen Metslaid. 2018. „Eesti etnograafia ja eesti rahvuslus.“ – *Keel ja Kirjandus* 61 (1–2): 118–135.
- Kisseljova, Ljubov. 2008 = Kiseleva, Lyubov. 2008. „Putevoditel kak semiotichesky obyekt: k postanovke problemy (na primere putevoditeley Estonii XIX v.).“ – *Putevoditel kak semiotichesky obyekt*. Universitas Tartuensis Humaniora: Litterae Russicae, 15–40. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- . 2017. *Eesti-vene kultuuriruum*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Leskinen, M. V. 2004. „Obraz finna v rossyskikh populyarnykh etnograficheskikh ocherkakh posledney treti XIX v.“ – *Mnogolikaya Finlyandiya. Obraz Finlyandii i finnov v Rossii*, 154–191. Veliky Novgorod: NovGU imeni Yaroslava Mudrogo.
- . 2010. *Polyaki i finny v rossyskoy nauke vtoroy poloviny XIX veka: „drugoy“ skvoz prizmu identichnosti*. Moskva: Izdatelstvo Indrik.
- Librowicz, Zygmunt. 1916 = Librovich, S. F. 1916. *Na knizhnom postu: Vospominaniya. Zapiski. Dokumenty*. Petrograd; Moskva: Izd. T-va M. O. Vol'f.
- Knight, Nathaniel. 2009. „Seeking the Self in the Other: Ethnographic Studies of non-Russian in the Russian Geographical Society, 1845–1860.“ – *Defining Self 2009*, 117–138.
- Merkel, Garlieb Helwig. 1798–1799. *Die Vorzeit Lieflands: ein Denkmahl des Pfaffen- und Rittergeistes*. 2 köites. Berlin.
- . 1870 = Merkel, Garlib. 1870. *Latyshi, osoblivo v Livonii, v iskhode filosofskogo stoletiya: Dopolneniye k narodovedeniyu i chelovekoznaniyu*. Moskva: Izdaniye Imp. O-va Istorii i Drevn. Ross. pri Mosk. un-te.
- Mikhaylova, Y. L. 2006. „...Baltysky vopros s pravitelstvennoy tochki zreniya“: P. A. Valuyev i ego rol v upravlenii Pribaltyskim krayem v 1860-e gody.“ – *Rossiya i Baltiya 4: Chelovek i istoriya*, 16–28. Moskva: IVI RAN.
- Miller, Alexey. 2008. *Imperiya Romanovykh i natsionalizm: Esse po metodologii istoricheskogo issledovaniya*. Moskva: Novoye literaturnoye obozreniye.
- . 2009. „...Official Nationality“? A reassessment of Count Sergei Uvarov's triad in the content of the politics of nationalism, 1820–1855.“ – *Defining Self 2009*, 224–243.
- . 2010. „Priobreteniyeye neobkhodimoye, no ne vpolne udobnoye: Transfer ponyatiya natsiya v Rossiyu (nachalo XVIII – seredina XIX v.).“ – *Imperium inter pares: Rol transferov v istorii Rossyskoy imperii (1700–1917)*, 42–66. Moskva: Novoye literaturnoye obozreniye.
- MV 1881–1901 = *Zhivopisnaya Rossiya. Otechestvo nashe v ego zemelnom, istoricheskom, plemennom, ekonomicheskom i bytovom znachenii*, peatoimetaja P. P. Semenova. Moskva; Sankt-Peterburg: Izdatelstvo M. Vol'fa, 1881–1901.
- MV 1881–1901, 2 (2) = *Zhivopisnaya Rossiya. Otechestvo nashe v ego zemelnom, istoricheskom, plemennom, ekonomicheskom i bytovom znachenii*, peatoimetaja P. P. Semenova, 2. Severo-Zapadnye Okrainy Rossii, 2: Pribaltysky kray. Moskva; Sankt-Peterburg: Izdatelstvo M. Vol'fa, 1883.
- Mõisted Venemaast 2012 = „Ponyatiya o Rossii“: *K istoricheskoy semantike imperskogo perioda* 2. *Historia Rossica / Studia Europaea* 1, toimetanud D. Sdvizhkov, I. Shirle. Moskva: Novoye literaturnoye obozreniye, 2012.

Nadezhdin, Nikolay. 1847. „Ob etnograficheskom issledovanii narodnosti russkoy.“ – *Zapiski Russkogo Geograficheskogo Obshchestva* 2, 61–115. Sankt-Peterburg.

Popov, R. S., toim. 1888 = *Putevoditel po Rossii. Zapad: Pribaltyskiye gubernii; Severo-zapadnyye gubernii; Privislinskiye gubernii* 2. Sankt-Peterburg: Tipo-litografiya Vladimirskaia.

Postimees 2010. „Ajaloolane: Karl Ernst von Baer oli Venemaa luure asutaja.“ 10. jaanuar 2010. <https://www.postimees.ee/210082/ajaloolane-karl-ernst-von-baer-oli-venemaa-luure-asutaja>.

Põhikiri 1850 = *Ustav Imperatorskogo Russkogo geograficheskogo obshchestva*. Sankt-Peterburg: Tipografiya Ministerstva vnutrennikh del, 1850.

Rittich, Alexander. 1873 = Rittikh, A. F. 1873. *Materialy dlya etnografii Rossii: Pribaltyskiy kray*. Sankt-Peterburg, Izdaniye A. A. Ilyina.

von Richter, Alexander 1860 = Rikhter, A. Y. 1860. *Istoriya krestyanskogo sosloviya v prisoyedinennykh k Rossii Pribaltyskiykh guberniy so vkladyeniym noveyshikh postanovleniy*. Riga: Izdal N. Kimmel.

Tammiksaar, Erkki. 2009. „The contribution of Karl Ernst von Baer to the study of ethnic minorities in the Russian Empire, 1819–1878. Case study.“ – *Defining Self* 2009, 139–151.

Tokarev, S. A. 1966. *Istoriya russkoy etnografii*. Moskva: Nauka.

Werth, Nicolas. 1992 = Vert, N. 1992. *Istoriya sovetskogo gosudarstva. 1900–1991 = Histoire de l'Union Soviétique. De l'Empire russe à la CEI, 1900–1991*. Moskva: Progress.

Vulpis, Rikarda. 2010. „Vesternizatsiya Rossii i formirovaniye Rossyskoy tsivilizatsionnoy missii v XVIII veke.“ – *Imperium inter pares: Rol transferov v istorii Rossyskoy imperii (1700–1917)*, 14–41. Moskva: Novoye literaturnoye obozreniye.

VRA. F. 776 = Venemaa Riiklik Ajalooarhiiv. F. 776 [Glavnoye upravleniye po delam pechaty]. Nim 6, s. 30; Nim. 8, s. 169; Nim. 20, ss. 548, 645.

VRA. F. 777 = Venemaa Riiklik Ajalooarhiiv. F. 777 [Peterburgskiy komitet po delam pechaty]. Nim 3, s. 8.

Wolff, Maurycy Boleslaw. 1881 = Volf, M. O. 1881. „Ot izdatelya.“ – *Zhivopisnaya Rossiya. Otechestvo nashe v ego zemelnom, istoricheskom, plemennom, ekonomicheskom i bytovom znachenii*, 1 (1), peatoimetaja P. P. Semenova, V–VII. Sankt-Peterburg-Moskva: Izd. M. Volfa.

Wolff, Larry. 1996. *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*. Stanford: Stanford University Press.

Zorin, A. L. 2001. *Kormya dvuglavogo orla...: Literatura i gosudarstvennaya ideologiya v Rossii v posledney treti XVIII – pervoy treti XIX veka*. Moskva: Novoye literaturnoye obozreniye.

Ljubov Kisseljova – PhD, Tartu ülikooli slavistika osakonna vene kirjanduse korraline professor. Tema teadushuvide hulka kuulub 18. ja 19. sajandi vene kirjandus ja kultuur, kirjanduse ja ideoloogia vahekord, eesti-vene kultuurikontaktid.
E-post: [ljubov.kisseljova\[at\]ut.ee](mailto:ljubov.kisseljova[at]ut.ee)

The problem of translating imperial ideology into the language of ethnography*Lyubov Kiseleva*

Keywords: scientific and popular ethnography, ideology of the empire, Estonians, Latvians, old and new history

The article views, in as great detail as possible, the history of creating the popular scientific ethnographic publication *North-Eastern Borderlands of Russia. The Baltic Region (Северо-Западные Окраины России. Прибалтийский край, 1883)* from the ethnographic series *Picturesque Russia (Живописная Россия)*. Differently from Karsten Brüggemann (2018) who placed it in the broad context of 19th-century ethnographic publications, this article is less interested in the context and the general paradigm it blends with than in immanent text analysis, its pragmatics and sources. The author has set herself the task to examine how the book's anonymous authors cope with the dilemma of academic and popular discourses; to which extent they manage to overcome the ideological and political setting of the era straddling the boundary between the epochs of Alexander II and Alexander III; how they implement the conditions of official imperial ideology – the loyalty of the subjects, the need for the acculturation of borderlands, the consolidation of a unified imperial nation. Therefore, a brief digression is made into the general features of imperial ideology.

The beginning of the article describes how the publication reflected the general views of the Russian Geographical Society that should have become the patron of the publication. It is shown that Karl Ernst v. Baer's article "On ethnographical studies in general and in Russia in particular" ("Об этнографических исследованиях вообще и в России в особенности", 1846), which makes a clear distinction between the scientific and political tasks of ethnography, played a role in the formation of the concept of *Picturesque Russia*. The authors met the scholarly criteria in their selection of reliable information about the history of the Baltic provinces and their peoples and the new stage in the formation of the national mentality of Estonians and Latvians in the period of modernisation. The authors underscored how education influenced the gradual breakaway from the traditional lifestyle, creation of national cultural societies and periodicals, development of new literature in the local languages. They tried to present to the readers interesting digressions into the history of the region and its peoples, thus meeting the criterion of popularity.

Simultaneously, the authors adhered to clear ideological principles: the territory of the Baltic provinces is a primordial "Russian" territory and must forever remain a part of the Russian Empire (the authors, naturally, could not imagine that the empire was not eternal). The indigenous peoples suffered greatly because of the German invasion in the 13th century and the long-time German rule that would follow; they hated Germans, strove for liberation from German domination and wanted to integrate into the Russian context. This attitude fully met the ideology and policy of the Russian authorities concerning the Russian acculturation of the region and gradual cancellation of the Baltic special order. One of the principles of the authors of the publication was to show the indigenous peoples' support to such policy.

The book about the Baltic provinces was published anonymously, and, until now, archive searches have not revealed the authors' names. Analysis shows that the book is a compilation; the authors relied on many sources, which are listed in the current article. However, the lack of a single editor, heterogeneity of different parts of the book, and ideological engagement had a negative effect on the quality of the book. *Picturesque Russia*, which was planned as an extensive and very expensive project covering the history, geography and ethnography of the all regions of the Russian Empire did not prove as successful as its initiator, the renowned Russian publisher Maurycy Wolff, had expected. The bulky and heavy tomes did not sell well and did not get a serious response from Russian readers. Still, the books of this series, and *The Baltic Region* in particular, became sources for many popular publications of the time, including guidebooks on Russia not only in Russian, but also in German.

Lyubov Kiseleva – PhD, Professor of Russian literature, Department of Slavic Studies, University of Tartu. Her research interests include Russian literature and culture of the 18th and the 19th centuries, the relationship of literature and ideology, Estonian–Russian cultural contacts.

E-mail: ljubov.kisseljoval[at]ut.ee